

УДК 343.213

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.1.4.48>

**ПРИНЦИП FAVOR REI
В АМЕРИКАНСЬКІЙ СУДОВІЙ ДОКТРИНІ VOID-FOR-VAGUENESS
(НЕДІЙНОСТІ У ЗВ'ЯЗКУ З НЕЗРОЗУМІЛІСТЮ)
ТА ДОЦІЛЬНІСТЬ ЙОГО ЗАПОЗИЧЕННЯ
У КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО УКРАЇНИ**

Панченко Н.М.,
*аспірантка відділу проблем
кримінального права, кримінології та судоустрою
Інституту держави і права
імені В.М. Корецького НАН України*

Панченко Н.М. Принцип favor rei в американській судовій доктрині void-for-vagueness (недійсності у зв'язку з незрозумілістю) та доцільність його запозичення у кримінальне право України.

У статті охарактеризовано особливості прояву принципу favor rei в американській судовій доктрині void-for-vagueness (недійсності у зв'язку з незрозумілістю). Констатовано, що відповідний принцип, попри відсутність його закріплення в законодавстві України, широко використовується судами, зокрема й судами кримінальної юрисдикції, під час правозастосування. Дослідження вказаного принципу дозволило дійти таких основних висновків. Принцип favor rei має кримінальну процесуальну та кримінально-правову природу та може застосовуватися судами під час тлумачення кримінально-правових норм у разі, якщо у невизначеність кримінально-правового припису не дозволяє обрати правильний результат тлумачення у конкретному випадку. Вказаний принцип може застосовуватися під час тлумачення кримінального законодавства України з огляду на вимогу передбачуваності кримінального закону, яка впливає з практики Європейського суду з прав людини, що означає зрозумілість для адресата суті кримінально-правового припису. Тлумачення судами України кримінально-правових приписів з використанням принципу favor rei є своєрідною гарантією для обвинуваченого, що в разі незрозумілості кримінально-правового припису, який може бути застосований до нього, суд вибере в цьому разі такий варіант тлумачення, який буде найбільш сприятливим для обвинуваченого. Принцип favor rei має бути важливим у процесі правозастосування з огляду на те, що обвинувачений повинен бути переконаний, що суд не буде виправляти огріхи законодавця під час застосування норм права, тобто не буде ставити себе на місце законодавця. Принцип favor rei може зробити тлумачення кримінального закону більш передбачуваним, оскільки суть цього принципу полягає в тому, що у разі, коли з закону однаково впливають кілька варіантів тлумачення, однак істотних правових аргументів на користь вибору одного з них немає, то слід обирати той результат тлумачення, який є більш сприятливим, тобто найбільш передбачуваним для обвинуваченого.

Ключові слова: судове тлумачення, результат судового тлумачення, найбільш сприятливий для обвинуваченого результат тлумачення, правова визначеність, кримінальний закон, кримінально-правовий припис, кримінальне правопорушення, передбачуваність, принципи кримінального права, застосування кримінально-правових норм.

Panchenko N.M. The principle of favor rei in the American judicial doctrine void-for-vagueness (invalidity due to incomprehensibility) and the expediency of its borrowing in the criminal law of Ukraine.

The article describes the peculiarities of the manifestation of the favor rei principle in the American judicial doctrine of void-for-vagueness (invalidity due to incomprehensibility). It is stated that the corresponding principle, despite the absence of its consolidation in the legislation of Ukraine, is widely

used by courts, including courts of criminal jurisdiction, during enforcement. The study of this principle allowed us to come to such basic conclusions. The principle of favor rei has a criminal procedural and criminal law nature and can be applied by courts when interpreting criminal law norms if, in the uncertainty of the criminal law prescription, it does not allow choosing the correct interpretation result in a particular case. This principle can be applied during the interpretation of the criminal legislation of Ukraine in view of the requirement of predictability of the criminal law, which follows from the practice of the European Court of Human Rights, which means clarity for the addressee of the essence of the criminal law prescription. The interpretation by the courts of Ukraine of criminal law prescriptions using the favor rei principle is a kind of guarantee for the accused that in case of incomprehensibility of the criminal law prescription that can be applied to him, the court will choose in this case the interpretation option that will be most favorable for the accused. The principle of favor rei should be important in the process of law enforcement, given that the accused must be convinced that the court will not correct the flaws of the legislator when applying the norms of law, that is, it will not put itself in the place of the legislator. The principle of favor rei can make the interpretation of the criminal law more predictable, since the essence of this principle is that in the case when several interpretations follow from the law equally, but there are no significant legal arguments in favor of choosing one of them, one should choose the interpretation result that is more favorable, that is, the most predictable for the accused.

Key words: judicial interpretation, result of judicial interpretation, the most favorable result for the accused interpretation, legal certainty, criminal law, criminal law prescription, criminal offense, predictability, principles of criminal law, application of criminal law norms.

Постановка проблеми. Вирішення питання про подолання правової невизначеності у Кримінальному кодексі України (далі – КК) можливе як з використанням внутрішнього резерву, так і шляхом запозичення передового зарубіжного досвіду. При цьому останній компонент є особливо актуальним з огляду на необхідність вдосконалення шляхів подолання невизначеності конкретних статей КК під час правозастосування в Україні у світлі міжнародних стандартів та практики Європейського суду з прав людини. Одним із ефективних механізмів подолання невизначеності є вироблений в американській судовій доктрині *void-for-vagueness* (недійсності у зв'язку з незрозумілістю) принцип *favor rei*, основні постулати якого, на нашу думку, доцільно запозичити у практику правозастосування у галузі кримінального права в Україні.

Мета дослідження полягає у характеристиці принципу *favor rei* в американській судовій доктрині *void-for-vagueness* (недійсності у зв'язку з незрозумілістю).

Стан опрацювання проблематики. Проблему реалізації принципу *favor rei* в американській судовій доктрині *void-for-vagueness* (недійсності у зв'язку з незрозумілістю) розробляли як зарубіжні, так і вітчизняні дослідники, серед яких виокремимо науковий доробок Д. Дріпс, О.О. Дудоров, Джон К. Джеффріс, З.А. Загинеї-Заболотенко, О.О. Кваша, Ж. Кох, В.О. Навроцький, Г.З. Остапенко, М.А. Рубащенко, М.І. Хавронюк, Г.З. Яремко та інших дослідників, окремі з яких зачіпали у своїх працях основні постулати принципу *favor rei* в американській судовій доктрині *void-for-vagueness* (недійсності у зв'язку з незрозумілістю).

Виклад основного матеріалу. На підставі Шостої поправки до Конституції США, відповідно до якої у всіх випадках кримінального переслідування обвинувачений має право на інформування про характер та підстави обвинувачення [1], американські суди сформулювали доктрину *void-for-vagueness* (недійсності у зв'язку з незрозумілістю), яка передбачає, що надмірно незрозумілий припис не підлягає застосуванню. Відповідно вимога визначеності закону порушується у випадку, коли кримінальний закон не надає «середній людині» (a person of ordinary intelligence) [2] належного попередження (*fair warning*) про те, що відповідні діяння заборонені цим законом [3, с. 111]. Верховний Суд США з цього приводу відзначав, що від жодної людини не можна вимагати вгадувати зміст закону під загрозою позбавлення життя, свободи чи власності. Кожен має право знати, що саме держава вимагає або забороняє в цьому законі [4]. Водночас слід мати на увазі, що критерій зрозумілості кримінального закону «середній людині» не слід розуміти буквально. Адже джерелом відомостей про те, що означають невизначені терміни того чи іншого статуту, можуть виступати не лише інші законодавчі акти, але й таке джерело, яке навряд чи буде доступним для розуміння без звернення до професійного юриста, як загальне право [5].

Таким чином, першою вимогою застосування доктрини *void-for-vagueness* (недійсності у зв'язку з незрозумілістю) є вимога «належного попередження», яке не є абсолютною, а залежить

не лише від формулювання закону, а й від характеристик адресата, властивостей заборони та конкретної ситуації заявника. Так, при визначенні того, чи є невизначеним формулювання кримінального закону, слід урахувати, наскільки явно зловмисною була поведінка заявника [6] та чи не була його заява про невизначеність спробою недобросовісно ухилитися від застосування закону до нього [7, п. 53]. Окрім того, згідно з правовою позицією Верховного Суду США деяка невизначеність тексту може бути компенсована у разі, якщо встановлена заборона передбачає умисне вчинення діяння [8].

Друга вимога у правозастосуванні США, яка впливає з вимоги визначеності закону, стосується того, що неприпустимо застосовувати кримінальний закон у свавільний чи вибірковий спосіб. Верховний Суд США стверджує, що закон не покладає жодних обмежень на розсуд судді або присяжних, оскільки не закріплює жодних «правових стандартів» [9]. При цьому мова може йти як про розсуд судді чи присяжного (зокрема щодо визнання того, що саме є злочинним чи незлочинним) [9], так і про розсуд поліцейських органів. Одночасно Суд не акцентує увагу на тому, що саме незрозуміло адресатам з відповідної заборони [10]. Проте і вказана вимога не є абсолютною. Закон може бути визнано неконституційним у зв'язку з недоглядом законодавця, який не встановив необхідних меж для правозастосувача [11]. Водночас, не може бути неконституційною невизначеність, пов'язана з особливістю сфери, яка регулюється [12] або впливає з того, що більш визначена термінологія зробить утрудненим застосування закону [10].

Звертаємо увагу й на те, що у практиці Верховного Суду США специфічним способом подолання невизначеності закону є тлумачення цього закону найбільш вигідним для обвинуваченого способом відповідно до принципу *favor rei*. Цей принцип може закономірно впливати з розуміння суміжного принципу правозастосування *in dubio pro geo* (всі сумніви – на користь обвинуваченого), який, на думку Конституційного Суду України, є елементом принципу презумпції невинуватості та згідно з яким при оцінюванні доказів усі сумніви щодо вини особи тлумачаться на користь її невинуватості [13].

Верховний Суд США сформулював кілька правил використання принципу *favor rei* у правозастосуванні: 1) цей принцип повинен застосовуватися насамкінець процесу тлумачення, а не на його початку; 2) цей принцип повинен застосовуватися в тому разі, коли конфлікт різних варіантів тлумачення не може бути вирішений іншим способом [14, р. 267–268]; 3) цей принцип може застосовуватися тоді, коли суд має «розумні сумніви» навіть після того, як звернувся до тексту та структури закону, до його історії та мети [15].

Принцип *favor rei* закріплено у ч. 2 ст. 22 Римського статуту Міжнародного кримінального суду, відповідно до якої «у випадку двозначності, визначення тлумачиться на користь особи, стосовно якої здійснюється розслідування, кримінальне переслідування або яку визнано винною» [16]. В.Е. Шабас, канадський науковець у сфері міжнародного кримінального права, відзначає, що вказане положення було закріплено в цьому Статуті, враховуючи, насамперед, його природу як певного компромісу, що об'єднав принципи континентальної та англосаксонської правових сімей, а також намір блокувати поширювальне тлумачення норм міжнародного кримінального права суддями Міжнародного трибуналу по колишній Югославії [17, с. 94, 97].

Слід зазначити, що принцип *favor rei* використовувався міжнародними трибуналами до закріплення його в Римському статуті МКС. Так, у вироку у справі прокурор проти Акайесу Міжнародний трибунал по Руанді, здійснюючи інтерпретацію ознак геноциду, передбачених, зокрема, в Конвенції про попередження злочину геноциду та покарання за нього, використовуючи принцип *favor rei*, відзначив, що при тлумаченні поняття «вбивство» слід використовувати більш лояльне до обвинуваченого тлумачення [18]. Після прийняття Римського статуту МКС принцип *favor rei* також використовувався міжнародними трибуналами. Так, Міжнародний трибунал по колишній Югославії, здійснюючи інтерпретацію поняття «винищення» як злочину проти людяності (ст. 7 Римського статуту МКС) у вироку у справі прокурор проти Крстича, дійшов висновку, що під винищенням частини населення можна розуміти як такі дії, які не вимагають масштабності щодо знищення всього чи практично всього населення країни. Водночас, з огляду на те, що таке тлумачення є спірним, трибунал з урахуванням принципу *favor rei* дійшов висновку, що винищення частини населення слід розуміти як винищення частини населення, істотної по чисельності [19].

Слід відзначити, що принцип *favor rei* широко використовується у судовій практиці як Верховного Суду, так і Конституційного Суду України. Вказаний принцип застосовувався й під час

тлумачення норм кримінального законодавства України. Наприклад, Велика Палата Верховного Суду у постанові від 02.02.2023 у справі № 735/1121/20 звернула увагу на недостатній визначеності формулювання ч. 2 ст. 49 КК, що зумовлює дослідницьке розуміння змісту правової норми і вирішення питання – розглянути наведені в третьому реченні загальні рядки як: 1) такі, що беззастережно застосовуються замість передбачених у ч. 1 ст. 49 КК диференційованих строків у всіх випадках ухилення особи від досудового розслідування або суду і наступного з'явлення її із зізнанням або затримання; 2) альтернативні, тобто такі, що не виключають застосування диференційованих рядків і замінюють їх лише в окремих випадках. При цьому ВП ВС звернула увагу на те, що наведені два можливі підходи до співвідношення диференційованих і загальних строків давності зумовлюють два варіанти конкретизації кримінально-правового змісту ч. 2 ст. 49 КК. У першому варіанті терміни, передбачені ч. 1 цієї статті, безумовно нівелюються в разі ухилення підозрюваного, обвинуваченого від суду або розслідування, і така особа може бути звільнена від кримінальної відповідальності виключно після спливу 5 років з дня вчинення кримінального проступку і 15 років – злочину. Другий варіант передбачає пріоритетність вибору того різновиду строків, який є сприятливішим для особи під час вирішення питання про звільнення від кримінальної відповідальності. При цьому ВП ВС звернула увагу на те, що другий варіант передбачає пріоритетність вибору того різновиду строків, який є сприятливішим для особи під час вирішення питання про звільнення від кримінальної відповідальності.

Взявши за основу положення про те, що реалізація принципу гуманізму під час тлумачення і застосування конкретного положення закону про кримінальну відповідальність здійснюється за правилом: якщо відповідне положення містить елемент невизначеності і вона не може бути усунута з урахуванням інших конкретних чи загальних положень, таке положення має застосовуватись за найбільш сприятливим для особи варіантом з усіх можливих, ВП ВС висновувала, що у разі ухилення від досудового розслідування або суду особа підлягає звільненню від кримінальної відповідальності або покарання за давністю після спливу диференційованого рядка, передбаченого частиною першої статті 49 КК, подовженого на період ухилення [20].

Таким чином, у цьому прикладі тлумачення ВП ВС положення кримінального законодавства України, а саме ч. 2 ст. 49 КК, було повною мірою використано принцип *favor rei*, що є повною мірою обґрунтованим, оскільки зумовлено невизначеністю формулювань відповідних положень кримінального законодавства України.

Висновки. Ураховуючи викладене, доходимо таких висновків:

– принцип *favor rei* має кримінальну процесуальну та кримінально-правову природу та може застосовуватись судами під час тлумачення кримінально-правових норм у разі, якщо у невизначеність кримінально-правового припису не дозволяє обрати правильний результат тлумачення у конкретному випадку;

– вказаний принцип може застосовуватись під час тлумачення кримінального законодавства України з огляду на вимогу передбачуваності кримінального закону, яка випливає з практики Європейського суду з прав людини, що означає зрозумілість для адресата суті кримінально-правового припису. Тлумачення судами України кримінально-правових приписів з використанням принципу *favor rei* є своєрідною гарантією для обвинуваченого, що в разі незрозумілості кримінально-правового припису, який може бути застосований до нього, суд вибере в цьому разі такий варіант тлумачення, який буде найбільш сприятливим для обвинуваченого;

– принцип *favor rei* має бути важливим у процесі правозастосування з огляду на те, що обвинувачений повинен бути переконаний, що суд не буде виправляти огріхи законодавця під час застосування норм права, тобто не буде ставити себе на місце законодавця. Водночас застосування судом принципу *favor rei* у випадку, коли положення кримінального законодавства є невизначеним, буде слугувати подоланням недоліків, які закладені у кримінально-правовій нормі, застосуванням найбільш сприятливого результату тлумачення до обвинуваченого. Водночас така невизначеність не повинна залишитися поза увагою законодавця. Але в будь-якому разі суд не може замінити законодавця та виправити відповідні недоліки кримінально-правових приписів;

– принцип *favor rei* може зробити тлумачення кримінального закону більш передбачуваним, оскільки суть цього принципу полягає в тому, що у разі, коли з закону однаково випливають кілька варіантів тлумачення, однак істотних правових аргументів на користь вибору одного з них немає, то слід обирати той результат тлумачення, який є більш сприятливим, тобто найбільш передбачуваним для обвинуваченого.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція Сполучених Штатів Америки. URL: <http://surl.li/urhegm> (дата звернення: 14.12.2024).
2. Chike B. Okosa. The Joseph Nwobike case, the void for vagueness doctrine and clarifying an otherwise unexplored jurisprudence. *African Journal of Criminal Law and Jurisprudence (AFJCLJ)*. 2022. № 7. С. 110–119.
3. United States v. Harriss, 347 U.S. 612 (1954). Argued October 19, 1953. U.S. Supreme Court. URL: <http://surl.li/ccjysw> (дата звернення: 14.12.2024).
4. Lanzetta v. New Jersey, 306 U.S. 451 (1939). U.S. Supreme Court. URL: <http://surl.li/wmqxxc> (дата звернення: 14.12.2024).
5. Connally v. General Construction Co., 269 U.S. 385 (1926). Argued November 30, December 1, 1925. U.S. Supreme Court. URL: <http://surl.li/nhrkke> (дата звернення: 14.12.2024).
6. Hygrade Provision Co., Inc. v. Sherman, 266 U.S. 497 (1925). Argued November 20, 21, 1924: U.S. Supreme Court. URL: <http://surl.li/rjfxpr> (дата звернення: 14.12.2024).
7. LaFave W., Scott A. Criminal Law. St. Pau. URL: <http://surl.li/rjfxpr> (дата звернення: 14.12.2024).
8. United States v. National Dairy Products Corp., 372 U.S. 29 (1963). Argued March 21, 1962: U.S. Supreme Court. URL: <http://surl.li/iylcyl> (дата звернення: 14.12.2024).
9. Giaccio v. Pennsylvania, 382 U.S. 399 (1966). Argued December 6, 1965: U.S. Supreme Court. URL: <http://surl.li/zuffbu> (дата звернення: 14.12.2024).
10. Kolender v. Lawson. Argued November 8, 1982: U.S. Supreme Court. <http://surl.li/csrhac> (дата звернення: 14.12.2024).
11. United States v. Evans, 333 U.S. 483 (1948). Argued February 3, 1948: U.S. Supreme Court. URL: <http://surl.li/jbyhmr> (дата звернення: 14.12.2024).
12. United States v. Petrillo, 332 U.S. 1 (1947). Argued May 5-6, 1947: U.S. Supreme Court. URL: <http://surl.li/vrdoff> (дата звернення: 14.12.2024).
13. Рішення Великої палати Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 59 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) статті 368-2 Кримінального кодексу України від 26.02.2019 № 1-п/2019. URL: <http://surl.li/brdydl> (дата звернення: 14.12.2024).
14. Scalia A., Garner B.A. Reading Law: The Interpretation of Legal Texts. St. Paul: Thomson/West, 2012. 577 p.
15. Moskal v. United States, 498 U.S. 103 (1990). Argued Oct. 1, 1990: U.S. Supreme Court. URL: <http://surl.li/nwyehg> (дата звернення: 14.12.2024).
16. Римський статут Міжнародного кримінального суду. URL: <http://surl.li/kjwass> (дата звернення: 14.12.2024).
17. Schabas W.A. An Introduction to the International Criminal Court. Cambridge: Cambridge University Press, 2004. 481 p.
18. Вирок Міжнародного трибуналу по Руанді у справі Prosecutor v. Akayesu від 02.09.1998 № ICTR-96-4. URL: <http://surl.li/siobtt> (дата звернення: 14.12.2024).
19. Вирок Міжнародного трибуналу по колишній Югославії у справі Prosecutor v. Krstić від 02.08.2001 № IT-98-33-T. URL: <http://surl.li/lxqsse> (дата звернення: 14.12.2024).
20. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 02.02.2023 у справі № 735/1121/20. URL: <http://surl.li/hgnibe> (дата звернення: 14.12.2024).